

„Chowanna”	Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego	Katowice 2006	R. XLIX (LXII)	T. 2 (27)	s. 102–108
------------	--	---------------	-------------------	--------------	------------

Katarzyna BORZUCKA-SITKIEWICZ

Moralność vs. demoralizacja – wykorzystanie Treningu Wnioskowania Moralnego w pracy z osobami niedostosowanymi społecznie

Reguła godności moralnej – pozwolić człowiekowi, żeby
zrobił to, co chce, i poniósł za to odpowiedzialność

Jan Paweł II: *Veritatis splendor*

Jeśli jakaś kultura ma przetrwać, to musi mieć reguły mówiące o tym, co dobre, a co złe, co jest dozwolone, a co zakazane. Zatem z punktu widzenia społeczności do zadań rozwojowych stojących przed dzieckiem / młodym człowiekiem należy nie tylko zdobywanie wiedzy o tym, jak funkcjonuje świat, ale także przyswojenie sobie zestawu praw i sankcji społecznych oraz zasad regulujących codzienne zachowanie. Reguły społeczne są dla nas rodzajem przewodnika w rozpoznawaniu tego, co jest „właściwe”, a co „niewłaściwe” – z tego powodu sposób dochodzenia do zrozumienia tych reguł i do postępowania zgodnie z nimi jest definiowany jako „rozwój moralny”. Długi czas rozwój moralny był tematem zastrzeżonym jedynie dla filozofów i duchownych, obecnie jest także przedmiotem zainteresowania psychologów i pedagogów.

W badaniach nad rozwojem moralnym dominują dwie kwestie (Vasta, Haith, Miller, 2004, s. 481). Pierwsza z nich związana jest ze sporem: „natura czy wychowanie”, i koncentruje się na pytaniu, czy przekonania

i zachowania moralne tkwią w dziecku i po prostu ujawniają się w odpowiednim czasie, czy raczej tkwią w kulturze i są dziecku przekazywane w toku socjalizacji. Druga kwestia dotyczy uniwersalności reguł moralnych – tego, czy zawierają one znaczący komponent biologiczny, co czyni je uniwersalnymi dla wszystkich członków naszego gatunku, czy kształtują się w grupach społecznych, czy są bardziej arbitralne i jako takie mogą być różne w różnych kulturach.

Powyższe kwestie są analizowane m.in. na gruncie psychologii poznawczej (por. Gibbs, 1995). Teoretycy tego kierunku twierdzą, że etapy rozwoju poznawczego stanowią podstawę rozwoju moralnego i że aby wyjaśnić postępowanie moralne człowieka, musimy najpierw poznać jego zdolność myślenia oraz wiedzę o problemach moralnych. Zgodnie z takim rozumowaniem, człowiek o niskim poziomie rozwoju moralnego zazwyczaj podchodzi do problemów natury etycznej w bardzo uproszczony sposób – wydaje opinie, biorąc pod uwagę tylko jeden aspekt zagadnienia, i ma trudności ze zdaniem sobie sprawy z tego, że dana kwestia może zupełnie inaczej wyglądać z punktu widzenia innej osoby. Jest to szczególnie istotne z uwagi na fakt, iż rozumowanie i postępowanie moralne są wyraźnie powiązane i stanowią względnie jednolity proces charakteryzujący się znaczną stałością w różnych sytuacjach.

Najbardziej znaną koncepcją rozwoju moralnego (w nurcie psychologii poznawczej) jest teoria Lawrence'a Kohlberga (Kohlberg, ed., 1973; Kohlberg, 1984). Na podstawie wyników swoich badań (w których podjął próbę weryfikacji teorii Piageta) Kohlberg wywnioskował, że rozwój rozumowania moralnego odbywa się na trzech poziomach: prekonwencjonalnym, konwencjonalnym i postkonwencjonalnym. Na każdym poziomie są dwa stadia, a w ramach każdego stadium można wyodrębnić komponent perspektywy społecznej i komponent treści moralnej. Co ciekawe, w swoich późniejszych pracach Kohlberg twierdził, że stadium 6. jest raczej teorią niż rzeczywistością – niewiele osób osiąga to stadium i nie ujawniło się ono u żadnej z osób badanych kiedykolwiek przez samego Kohlberga. Mimo to przypuszczał on, że może istnieć 7. stadium rozwoju moralnego, przekraczające konwencjonalne rozumowanie moralne i wkraczające w sferę wiary religijnej.

Ważnym aspektem modelu Kohlberga jest określenie, jak przebiega interakcja między dwoma komponentami danego stadium. Komponent perspektywy społecznej wskazuje, jaki punkt widzenia został przyjęty przy podejmowaniu decyzji moralnej. Postępy w tym zakresie są związane z poznawczym rozwojem jednostki i mają mocną podstawę biologiczną. Jednak coraz lepsze przyjmowanie perspektywy innych nie wystarcza do osiągania postępów w rozumowaniu moralnym – musi temu towarzyszyć rozwój komponentu treści moralnej, co do którego zakłada się, że jest silnie uzależniony od doświadczeń z sytuacjami moralnymi. Przejście ze stadium do stadium na-

Tabela 1

Stadia rozwoju moralnego według Kohlberga

Poziom	Stadium	Perspektywa społeczna	Treść moralna
I – prekonwencjonalny	1: Moralność heteronomiczna (moralność wywodzi się z władzy i autorytetu)	jednostka nie potrafi brać pod uwagę więcej niż jednego punktu widzenia, jest skłonna do egocentryzmu, zakłada, że jej uczucia dzielą inni	oceny moralne są kategorięczne i uwzględniają głównie fizyczne i obiektywne cechy sytuacji, o moralności stanowią tylko osoby obdarzone autorytetem, tworząc reguły, których należy przestrzegać
	2: Indywidualizm i cele instrumentalne (moralność to troszczenie się o siebie samego)	jednostka rozumie, że ludzie mają różne potrzeby i punkty widzenia, jednak nie potrafi postawić się na czyimś miejscu, inni ludzie są postrzegani jako realizujący swoje własne potrzeby	zachowanie moralne jest postrzegane jako wartościowe, jeśli służy własnym interesom jednostki; jednostka przestrzega reguł i współpracuje z innymi, mając na uwadze to, co otrzyma w zamian; społeczne interakcje są traktowane jako transakcje i umowy dające konkretne korzyści
II – konwencjonalny	3: Konformizm interpersonalny (moralność oznacza robienie tego, za co jest się lubianym)	ludzie potrafią widzieć sytuację z perspektywy innych; zdają sobie sprawę, że porozumienie między dwiema osobami może być ważniejsze niż korzyść własna każdej z nich	podstawą jest konformizm – zachowanie właściwe to takie, które większość ludzi uważa za właściwe; ludzie, wśród których żyjesz, zaakceptują cię pod warunkiem, że będziesz przestrzegał reguł; relacje interpersonalne opierają się na Złotej Regule (rób to, co inni)
	4: Prawo i porządek (dozwolone jest to, co jest zgodne z prawem)	ludzie rozpatrują moralność z perspektywy systemu społecznego i widzą ją jako niezbędną do jego podtrzymania; potrzeby jednostki nie są ważniejsze niż utrzymanie porządku społecznego	moralność opiera się na ścisłym przestrzeganiu praw i wywiązywaniu się z obowiązków; zasady obowiązują każdego w takim samym stopniu i są postrzegane jako najlepsze środki rozwiązywania interpersonalnych konfliktów
III – postkonwencjonalny	5: Społeczny kontrakt (prawa człowieka są ważniejsze od innych praw)	ludzie przyjmują punkt widzenia wszystkich jednostek żyjących w danym systemie społecznym; rozumieją, że nie każdy podziela ich własne wartości i poglądy, lecz każdy ma takie samo prawo do istnienia	moralność opiera się na obronie indywidualnych praw człowieka; nacisk kładzie się na utrzymywanie systemu społecznego, który zapewni tę obronę; prawa tworzy się raczej po to, by ochraniać, niż po to, by ograniczać swobodę jednostki, i można je zmieniać, jeśli to konieczne; zachowanie, które szkodzi społeczności, jest złe, nawet jeśli nie jest nielegalne
	6: Uniwersalne zasady etyczne (moralność jest sprawą własnego sumienia)	ludzie spostrzegają decyzje moralne z perspektywy własnych zasad uczciwości i sprawiedliwości; wierzą, że każdy ma swoją wartość i powinien być szanowany bez względu na poglądy i cechy; przejście ze stadium 5. do 6. może być traktowane jako przejście od sterowania społecznego do wewnętrznego	przyjmuje się, że istnieją uniwersalne zasady moralne, tj. sprawiedliwość, poszanowanie godności człowieka, które znajdują się ponad prawem; życie ludzkie jest najwyższą wartością

Źródło: L. Kohlberg: *Moral stages and moralization. The cognitive – developmental approach*. In: *Moral development and behavior: Theory, research and social issues*. Ed. T. Likona. New York 1976; podają za: Vasta, Haith, Miller, 2004, s. 485–486.

stępuje, kiedy człowiek nie może dłużej dopasowywać nowej informacji do własnej (nowej?) wizji świata.

W modelu Kohlberga szczególne znaczenie przypisuje się sposobności podejmowania ról, która ma miejsce, gdy uczestniczymy wraz z innymi w sytuacjach podejmowania decyzji i wymiany poglądów na kwestie moralne. Przeciwnostawne punkty widzenia wywołują konflikt poznawczy, który w końcu rozwiązujemy przez przeorganizowanie własnego myślenia. Ten proces postępuje stopniowo i nawet jeśli rozumowanie danej osoby zostanie zaklasyfikowane do jednego ze stadiów, to może ona podchodzić do niektórych kwestii moralnych tak, jakby była w stadium wyższym lub niższym (Vasta, Haith, Miller, 2004, s. 484–486).

Powyższe założenia teoretyczne stały się podstawą **Treningu Wnioskowania Moralnego**, będącego jednym z trzech komponentów składowych (obok Treningu Umiejętności Społecznych i Treningu Kontroli Złości) **Treningu Zastępowania Agresji (ART.)**, opracowanego przez Arnolda P. Goldsteina (Goldstein, Glick, Gibbs, 2004). Trening ma szczególne zastosowanie w przypadku jednostek z deficytami umiejętności społecznych i niedostosowanych społecznie, a więc takich, u których występują wyraźne opóźnienia w zakresie rozwoju moralnego.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że nieprzystosowanie społeczne jest związane z prezentowaniem charakterystycznych postaw społecznych, wyrażających się gotowością do reagowania w sposób niezgodny ze społeczną aksjologią, określającą treść ról społecznych przypisanych jednostce lub przez nią wybranych. Przedmiotem tych postaw są przede wszystkim normy i wartości określające zachowanie danej osoby w relacjach z innymi ludźmi (Pytką, 2005, s. 88). Szczególny niepokój budzą tzw. zachowania antagonistyczno-destrukcyjne, będące wyrazem konfliktu jednostki ze społeczeństwem.

Trening Wnioskowania Moralnego opiera się na założeniu, że u jednostek aspołecznych ma miejsce znaczne przedłużenie okresu egocentrycznego (wspomagane często autokratycznym wychowaniem), czego efektem są specyficzne zniekształcenia poznawcze, będące podłożem dwóch rodzajów zachowań agresywnych (Goldstein, Glick, Gibbs, 2004, s. 7–8):

- zachowań proaktywnych – będących konsekwencją myślenia o sobie w kategoriach: „ja jestem najważniejszy i mam prawo do wszystkiego”;
- zachowań reaktywnych – wynikających z przekonania o swojej niepełnej wartości i „poprawiania” swojego wizerunku poprzez agresję.

Wspomnianym zniekształceniom pierwotnym towarzyszą tzw. wtórne zniekształcenia poznawcze, dodatkowo fałszujące obraz relacji jednostki z otoczeniem. Do zaburzeń tych należą (Beck, 1976; podają za: Okun, 2002, s. 147–148; por. Ellis, Tafrate, 1999):

- arbitralne wnioskowanie – wyciąganie wniosków z niepełnych, fałszywych lub nieistotnych przesłanek;

- nadmierna generalizacja (zakładanie najgorszego) – przewidywanie serii negatywnych wydarzeń na podstawie pojedynczego zdarzenia;
- selektywne abstrahowanie – skupianie się na niektórych aspektach sytuacji, a ignorowanie innych;
- wyolbrzymianie lub pomniejszanie – koncentrowanie się na tym, co najgorsze w danej sytuacji, albo odwrotnie: odmowa uznania wagi faktów;
- personalizacja – odnoszenie okoliczności zewnętrznych do siebie, gdy nie ma ku temu podstaw;
- myślenie dychotomiczne – rozumowanie w kategoriach „wszystko albo nic”.

Opierając się na powyższych założeniach, w Treningu Wnioskowania Moralnego przyjmuje się jednocześnie, że jednostki społeczne mają pewien pozytywny potencjał, który może być wykorzystany w trakcie trenowania do uzyskania zmiany. Jednak z uwagi na fakt, że poważnych opóźnień rozwojowych nie da się nadrobić w ograniczonym przez ramy treningu czasie, praca z grupą koncentruje się przede wszystkim na uczeniu (i analizie) określonych wyborów moralnych. Można przy tym wyróżnić następujące czynniki ułatwiające zmianę nastawienia moralnego:

- przyglądanie się faktom – analiza problemu pod kątem tego, co stało się naprawdę, a co osoby zaangażowane w problem mogły sobie na ten temat wyobrażać (myślenie interpretacyjne);
- uświadamianie konsekwencji działań danej osoby dla innych;
- praca nad nomenklaturą – zmiana nazewnictwa „egocentrycznego” (to jest dobre dla mnie) na „empatyczne” (to ma dobre/złe konsekwencje dla drugiej osoby);
- analiza błędów myślowych – zadawanie pytań typu: Skąd wiesz, że to się przydarzy? Skąd wiesz, że sprawy będą miały właśnie taki obrót?;
- pomoc w myśleniu o innych rozwiązaniach;
- rozważanie konsekwencji własnych nastawień (dla podmiotu, dla innych ludzi i dla świata);
- uruchamianie empatii – zastanawianie się nad tym, co jednostka lub jej bliscy czuliby w danej sytuacji.

Realizację wymienionych wyżej zadań ułatwia prowadzenie treningu za pomocą zadawania pytań – są to tzw. pytania sokratyjskie z zakresu metody: majeutycznej – polegającej na wydobywaniu tej wiedzy, którą człowiek już posiada (konstruktywna część dialogu), i elenktycznej – opierającej się na podważaniu kolejnych wypowiedzi rozmówcy pytaniami (krytyczna część dialogu).

Istotą Treningu Wnioskowania Moralnego jest analiza dylematów moralnych (Reber, 2000, s. 162), definiowanych jako sytuacje, w których jednostka staje przed wyborem: jedna z możliwości sprzeniewierza się jednemu zbiorowi zasad moralnych, a druga – innemu (oznacza to wybór między dwiema „złymi” możliwościami). Dylematami mogą być różne sytuacje z życia co-

codziennego, dobrane przez prowadzącego odpowiednio do grupy, z którą pracuje. Istnieje ściśle określona procedura rozwiązywania dylematu, co oznacza, że trening jest prowadzony według następujących kroków:

1. Doświadczenia i wartości – koncentrujemy się na definiowaniu dylematu, jednocześnie doprowadzając opisaną sytuację do dylematu dla konkretnej osoby (uczestnika treningu); na tym etapie zadajemy następujące pytania:

- Czy ktoś był w podobnej sytuacji?
- O jakie wartości tu chodzi?
- Co jest dotkliwego w tym dylemacie?

2. Alternatywy – zastanawiamy się nad różnymi możliwościami, zadając pytanie:

- Co w ogóle można zrobić w tej sytuacji?

3. Motywy – etap ten nawiązuje do poprzedniego i pomaga w późniejszym określeniu stadium wnioskowania moralnego; prosimy uczestnika (uczestników) o odpowiedź na pytanie:

- Dlaczego ktoś tak może zrobić?
- Dlaczego ty możesz tak zrobić?

4. Konsekwencje – chodzi tu o określenie zarówno bliższych, jak i dalszych konsekwencji poszczególnych wyborów; chcemy zatem uzyskać odpowiedź na pytanie:

- Co twój wybór może oznaczać w bliższej i dalszej perspektywie czasowej?

5. Interesariusze – to grupa osób bezpośrednio lub pośrednio związanych z sytuacją i żywo zainteresowanych rozwiązaniem dylematu, a więc na tym etapie poszukujemy więc osób, które zostają uwikłane w sytuację przez konkretną decyzję.

6. Empatia – chodzi tu o spojrzenie na problem z perspektywy drugiej osoby, pytamy zatem:

- *Jak mogą się czuć / co mogą czuć poszczególne osoby uwikłane w sytuację?*

7. Sposób / stadium wnioskowania moralnego – analiza wcześniejszych odpowiedzi i ewentualne dopytanie o motywy poszczególnych wyborów daje nam informację o poziomie, z którego wnioskuje uczestnicy treningu; na kolejne stadia wskazują następujące argumenty (Morawski, red., 2005, s. 71):

- stadium 0 – biorę pod uwagę tylko siebie;
- stadium 1 – moje zachowanie zależy od tego, na ile jestem podatny na karę;
- stadium 2 – w swoich wyborach uwzględniam tych, którzy są dla mnie dobrzy;
- stadium 3 – interesuje mnie aprobata społeczna, a zatem dokonując wyboru, biorę pod uwagę najbliższe otoczenie społeczne;
- stadium 4 – kieruję się prawami i zasadami społeczności, w której żyję;
- stadium 5 – w swoich wyborach uwzględniam to, co użyteczne dla większości ludzi (utilitaryzm);
- stadium 6 – biorę pod uwagę dobro całej ludzkości.

Przyglądając się przedstawionym rozważaniom, można stwierdzić, że nadrzędnym celem Treningu Wnioskowania Moralnego jest dochodzenie do prawdy, czego efektem jest korygowanie zniekształceń poznawczych. W odróżnieniu od dwóch pierwszych komponentów ART., wskazujących, jak zmienić swoje zachowanie, trzeci komponent przede wszystkim daje odpowiedź na pytanie, dlaczego to zachowanie zmieniać. W tym kontekście jest elementem treningu w największym stopniu wpływającym na motywację do zmiany postępowania także poza zajęciami, w sytuacjach życia codziennego, a w związku z tym, że zmienia perspektywę patrzenia na problemy społeczne i moralne, daje szansę na to, że uzyskana zmiana zachowania będzie względnie trwała.

Bibliografia

- Beck A.T., 1976: *Cognitive therapy and the emotional disorders*. New York.
- Ellis A., Tafrate R.Ch., 1999: *Jak opanować złość zanim ona opanuje ciebie*. Tłum. A. Janowski. Poznań.
- Gibbs J.C., 1995: *The cognitive – developmental perspective*. In: *Moral development: An introduction*. Eds. W.M. Kurtines, J.L. Gewirtz. Boston.
- Goldstein A.P., Glick B., Gibbs J.C., 2004: *ART. Program zastępowania agresji*. Tłum. E. Bartz. Warszawa.
- Kohlberg L., 1984: *Essays on moral development: The psychology of moral development*. San Francisco.
- Kohlberg, ed., 1973: *Collected papers on moral development and moral education*. Cambridge.
- Okun B., 2002: *Skuteczna pomoc psychologiczna*. Warszawa.
- Morawski J., red., 2005: *Trening Zastępowania Agresji (ART.)*. Warszawa.
- Niepublikowane materiały z kursu trenerskiego ART.
- Pytka L., 2005: *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa.
- Reber A.S., 2000: *Słownik psychologii*. Warszawa.
- Vasta R., Haith M.M., Miller S.A., 2004: *Psychologia dziecka*. Warszawa.
- Zimbardo P.G., Ruch F.L., 1996: *Psychologia i życie*. Warszawa.